OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA FRANSUZ TILI DARSLARIDA TALABALARNING OG‘ZAKI MULOQOT (DIALOGIK VA MONOLOGIK) KOMPETENSIYASINI INTERFAOL METODLAR VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH METODIKASI

FAZILOVA MADINA FAZIL QIZI

Annotatsiya. Mazkur tezisda oliy ta’lim muassasalarida fransuz tilini o‘rganayotgan talabalarning og‘zaki muloqot kompetensiyasini dialogik va monologik nutq birligida rivojlantirish masalasi yoritiladi. Interfaol metodlarning lingvodidaktik imkoniyatlari, ularni CEFR talablari asosida tanlash va bosqichma-bosqich qo‘llash tizimi taklif etiladi. Shuningdek, og‘zaki nutq kompetensiyasini baholash mezonlari hamda tajriba-sinov ishlarini tashkil etish tartibi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: og‘zaki muloqot kompetensiyasi, dialogik nutq, monologik nutq, interfaol metodlar, fransuz tili, kommunikativ yondashuv, harakatga yo‘naltirilgan yondashuv (perspective actionnelle), CEFR.

Bugungi kunda chet tilini o‘qitishning asosiy maqsadi til tizimi haqidagi bilimlarni berish emas, balki talabalarni real vaziyatlarda erkin muloqot qila oladigan shaxs sifatida tayyorlashdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-son “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori hamda 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” chet tillarini o‘qitishni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish vazifasini qo‘ydi. Ushbu talablar oliy ta’limda fransuz tili o‘qitish metodikasini ham qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab talabalar fransuz tili grammatikasi va leksikasini yetarli darajada o‘zlashtirgan bo‘lsa-da, og‘zaki muloqotda qiyinchilikka duch keladi. Ular suhbatni boshlash, uni davom ettirish, fikrini izchil bayon qilish va tinglovchiga moslashishda ikkilanadi. Buning asosiy sababi darslarda an’anaviy,

o‘qituvchi markazidagi usullarning ustunligi, talabaning nutqiy faolligi uchun vaqt va vaziyatning yetishmasligidir.

Tadqiqotning maqsadi - oliy ta’lim muassasalarida fransuz tili darslarida talabalarning dialogik va monologik nutq kompetensiyasini interfaol metodlar vositasida rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini asoslash.

Tadqiqot vazifalari:

Og‘zaki muloqot kompetensiyasining tarkibiy qismlarini va uni rivojlantirishning lingvodidaktik asoslarini aniqlash.

Dialogik va monologik nutqni rivojlantirishga xizmat qiluvchi interfaol metodlarni tanlash va tasniflash.

Interfaol metodlarni bosqichma-bosqich qo‘llash modelini ishlab chiqish.

Og‘zaki nutq kompetensiyasini baholash mezonlarini belgilash va tajriba-sinov ishlarini tashkil etish.

“Kommunikativ kompetensiya” tushunchasi ilk bor D. Hymes tomonidan N. Chomskiyning “lingvistik kompetensiya” nazariyasiga muqobil sifatida ilmiy muomalaga kiritilgan. Olim tilni bilish uning grammatik qoidalarini bilish bilangina cheklanmasligini, balki tilni muayyan ijtimoiy vaziyatga mos ravishda qo‘llay olishni ham qamrab olishini ta’kidlagan. Keyinchalik bu g‘oya kommunikativ yondashuvning metodologik asosiga aylandi (W. Littlewood, E. Bérard). Evropa Kengashi tomonidan ishlab chiqilgan “Chet tillarni egallashning umumevropa kompetensiyalari” (CEFR, 2001; 2020-yilgi to‘ldirilgan nashri) og‘zaki nutqni ikki faoliyat turiga ajratadi: og‘zaki ishlab chiqarish ya’ni monologik nutq, va og‘zaki o‘zaro muloqot ya’ni dialogik nutq. Bu farqlash metodik jihatdan muhim, chunki har ikki nutq shakli turli ko‘nikmalarni talab qiladi. Dialogik nutq vaziyatga bog‘liqligi, reaktivligi, qisqa replikalar, ellipsis va nutqiy formulalarning ko‘pligi bilan ajralib turadi. Unda talaba suhbatdoshning fikrini tinglab tushunishi, tezda javob qaytarishi, savol berishi, rozilik yoki e’tirozini bildirishi, suhbat navbatini boshqarishi lozim. Fransuz tilida bunga “*D’accord, mais…*”, “*Qu’est-ce que tu en*

penses ?”, “*Si je comprends bien…*” kabi muloqot formulalarini egallash kiradi. Monologik nutq esa nisbatan mustaqil, oldindan rejalashtirilgan, mantiqiy izchil va kompozitsion jihatdan tugal bayondan iborat. Talaba fikrini kirish, asosiy qism va xulosa tarzida tuzishi, bog‘lovchi vositalardan (*d’abord, ensuite, par contre, en conclusion*) to‘g‘ri foydalanishi kerak. J.J. Jalolov ta’kidlaganidek, nutq ko‘nikmalari mashqlar tizimi orqali, tayyorlangan nutqdan tayyorlanmagan nutqqa qarab bosqichma-bosqich shakllantiriladi. Shuni alohida qayd etish lozimki, dialogik va monologik nutq real muloqotda bir-biridan ajralgan holda mavjud emas: muhokama jarayonida talaba qisqa monolog bilan chiqadi, so‘ng savollarga javob beradi. Shu sababli tadqiqotda ikkala nutq shaklini integrativ rivojlantirish tamoyili asos qilib olindi. Bundan tashqari, CEFR’ning 2020-yilgi nashrida ilgari surilgan harakatga yo‘naltirilgan yondashuv (perspective actionnelle, C. Puren) talabani “ijtimoiy harakat sub’ekti” sifatida qaraydi. Bu yondashuv nutqiy faoliyatni aniq vazifa (tâche) bajarishga bo‘ysundirib, interfaol metodlarni qo‘llash uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Interfaol metodlar deganda talabalarning o‘zaro hamda o‘qituvchi bilan faol hamkorligiga asoslangan, har bir ishtirokchining nutqiy faolligini ta’minlovchi ta’lim usullari tushuniladi. Fransuz metodistlari F.Weiss va C.Tagliante kommunikativ o‘yinlar va vaziyatli topshiriqlar talabaning “gapirishdan qo‘rqish” to‘sig‘ini yengishda samarali ekanini ko‘rsatgan. Taklif etilayotgan metodika interfaol metodlarni tasodifiy emas, balki to‘rt bosqichli tizimda qo‘llashni nazarda tutadi:

Tayyorlov (motivatsion) bosqichi. Mavzuga oid leksik birliklar va muloqot formulalari faollashtiriladi; “aqliy hujum”, assotsiogramma, audio-video materiallar asosida talabalar diqqati mavzuga jalb qilinadi.

Nutqiy namunalarni o‘zlashtirish bosqichi. Autentik dialoglar va monologlar tahlil qilinadi; talabalar juftlikda qisqa mikrodialoglar tuzadi, axborot bo‘shlig‘i topshiriqlarini bajaradi. Bu bosqichda nutq qisman boshqariladi.

Vaziyatli muloqot bosqichi. Rolli o‘yinlar, munozara va zigzag usullari orqali talabalar tayyorlanmagan dialogik nutqqa o‘tadi; har bir guruh ichida rollar (moderator, vaqt nazoratchisi, xulosa chiqaruvchi) taqsimlanadi.

Ijodiy-loyihaviy bosqich. Global simulyatsiya, taqdimot va keys-stadi yordamida talaba mustaqil monologik nutq tuzadi va uni dialogik muhokama bilan himoya qiladi; yakunda o‘z-o‘zini va o‘zaro baholash o‘tkaziladi.

Metodikaning samarali amalga oshishi uchun quyidagi didaktik shartlarga rioya etish zarur: darsning kamida 60–70 foizini talabaning nutqiy faolligiga ajratish; xatolarni muloqot jarayonida emas, balki topshiriq yakunida umumlashtirib tuzatish; autentik materiallardan (TV5Monde, RFI “Le français facile” kabi manbalar) foydalanish; topshiriqlarni talabalarning bo‘lajak kasbiy faoliyati bilan bog‘lash. O‘qituvchi bunda bilim beruvchi emas, balki muloqotni tashkil etuvchi va yo‘naltiruvchi (animateur) vazifasini bajaradi.

Tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va baholash mezonlari

Metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida tashkil etiladi. Tajriba guruhida darslar taklif etilgan to‘rt bosqichli model asosida, nazorat guruhida esa an’anaviy usulda olib boriladi. Har ikki guruhda boshlang‘ich va yakuniy og‘zaki test o‘tkazilib, natijalar matematik-statistik usulda (Styudent t-mezoni) taqqoslanadi. Og‘zaki muloqot kompetensiyasi CEFR va DELF imtihonining og‘zaki qism shkalalariga tayangan holda quyidagi mezonlar bo‘yicha baholanadi:

Mezon	Dialogik nutqda tekshiriladigan jihat	Monologik nutqda tekshiriladigan jihat
Kommunikativ vazifani bajarish	Vaziyatga mos reaksiya, savol berish, suhbatni davom ettirish	Mavzuning to‘liq ochilishi, fikrning asoslanganligi

Mezon	Dialogik nutqda tekshiriladigan jihat	Monologik nutqda tekshiriladigan jihat
Diskursiv izchillik	Navbat almashish, muloqot formulalaridan foydalanish	Kompozitsiya, bog‘lovchi vositalar, mantiqiy ketma-ketlik
Leksik boylik	So‘zlarning vaziyatga muvofiqligi	So‘z boyligining xilma-xilligi va aniqligi
Grammatik to‘g‘rilik	Muloqotga xalal beruvchi xatolar soni	Murakkab sintaktik tuzilmalardan foydalanish
Talaffuz va ravonlik	Javob tezligi, intonatsiya	Nutq sur’ati, pauzalar, fonetik to‘g‘rilik

Oliy ta’lim muassasalarida fransuz tili darslarida og‘zaki muloqot kompetensiyasini rivojlantirish dialogik va monologik nutqni integrativ tarzda, aniq kommunikativ vazifalar asosida o‘rgatishni taqozo etadi. Interfaol metodlar talabaning nutqiy faolligini oshiradi, muloqotdagi psixologik to‘siqni kamaytiradi va o‘quv jarayonini real muloqot vaziyatlariga yaqinlashtiradi. Taklif etilgan to‘rt bosqichli model - tayyorlov, nutqiy namunalarni o‘zlashtirish, vaziyatli muloqot va ijodiy-loyihaviy bosqichlar – tayyorlangan nutqdan tayyorlanmagan nutqqa izchil o‘tishni ta’minlaydi. Metodikani amaliyotga joriy etish uchun interfaol topshiriqlar to‘plamini ishlab chiqish va o‘qituvchilarning interfaol ta’lim texnologiyalari bo‘yicha malakasini oshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012-yil 10-dekabrdagi PQ-1875-son “Chet tillarni o‘rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

3. Jalolov J.J. Chet til o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.
4. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М.: Академия, 2006.
5. Bérard E. L’approche communicative : théorie et pratiques. – Paris : CLE International, 1991.
6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020.
7. Cuq J.-P., Gruca I. Cours de didactique du français langue étrangère et seconde. – Grenoble : PUG, 2005.
8. Hymes D. On communicative competence // Pride J.B., Holmes J. (eds.). Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972.
9. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981.